

**BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI TERMINLARINI TARJIMA QILISHDAGI
METODOLOGIK MUAMMOLARI****D.J. Norboyeva,***SamISI O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi**G-mail: norboyeva.dilafruz73@gmail.com**ORCID 0009-0003-5113-4797*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshqaruv psixologiyasi sohasidagi terminologiyaning o'zbek va rus tillaridagi qiyosiy-leksikografik va tarjimaviy jihatlari ko'rib chiqiladi. Ekvivalentlik, leksik-semantik aniqlik, madaniy moslashtirish va terminlarni standartlashtirish masalalari yoritiladi. Aniq misollar tahlili asosida ikki tildagi terminlarning talqini va faoliyat ko'rsatishidagi muammolar ochib beriladi. Tarjimachilik amaliyoti va terminologiyani leksikografik jihatdan ishlab chiqishni takomillashtirish bo'yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv psixologiyasi, terminologiya, tarjima, leksikografiya, o'zbek tili, rus tili, ekvivalentlik.

Аннотация. В статье рассматриваются сравнительно-лексикографические и переводческие аспекты терминологии в области психологии управления на узбекском и русском языках. Поднимаются вопросы эквивалентности, лексико-семантической точности, культурной адаптации и стандартизации терминов. На основе анализа конкретных примеров раскрываются проблемы интерпретации и функционирования терминов в двух языках. Представлены предложения по совершенствованию переводческой практики и лексикографической обработки терминологии.

Ключевые слова: психология управления, терминология, перевод, лексикография, узбекский язык, русский язык, эквивалентность.

Abstract. The article examines comparative lexicographic and translation aspects of terminology in the field of management psychology in Uzbek and Russian languages. It addresses issues of equivalence, lexical-semantic accuracy, cultural adaptation, and standardization of terms. Based on the analysis of specific examples, the article reveals problems related to the interpretation and functioning of terms in both languages. Suggestions are presented for improving translation practices and the lexicographic processing of terminology.

Keywords: management psychology, terminology, translation, lexicography, uzbek language, Russian language, equivalence.

Kirish. Zamonaviy jamiyat nafaqat samarali boshqaruv qarorlarini, balki boshqaruvning psixologik jihatlarini chuqur tushunishni ham talab qiladi. Ilmiy fan sifatida boshqaruv psixologiyasi O'zbekistonda faol rivojlanmoqda, bu esa professional va ilmiy diskursning kengayishiga xizmat qilmoqda.[1,67] Biroq, turli tillar tizimida ixtisoslashgan atamalarni yetkazish va tavsiflash bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Rus tili o'zining boy ilmiy an'analari bilan ushbu sohada shakllangan terminologik bazaga ega. O'zbek tili esa faol modernizatsiya va lotin yozuviga o'tish jarayonida bo'lganligi sababli, ayniqsa kognitiv psixologiya, neyromenegment va boshqaruv xulq-atvori kabi yangi sohalarda barqaror terminlarga ehtiyoj sezilmoqda. Globallashuv va xalqaro ilmiy almashinuv sharoitida terminlarni aniq tarjima qilish muhimligi beqiyos darajada ahamiyatga ega. Ilmiy va kasbiy diskursning asosiy birligi sifatida termin imkon qadar aniq, bir ma'noli va turli tillarda universal tarzda tushunarli bo'lishi kerak. Biroq

amaliyotda terminlarni tarjima qilish lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan bog‘liq bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Boshqaruv psixologiyasi terminlari o‘zbek va rus tillarida morfologik hamda semantik o‘xshashliklarga ega. Ko‘pgina hollarda xalqaro terminlar (motivatsiya, liderlik, transformatsion menegment) har ikki tilda bir xil tarzda qo‘llaniladi. Biroq ayrim terminlarda ekvivalentlik darajasi past bo‘lib, tarjima jarayonida noaniqliklar yuzaga keladi.

Adabiyotlar tahlili. Tahlil qilingan adabiyotlarda boshqaruv psixologiyasi terminlarini tarjima qilishda ekvivalentlik, aniqlik va madaniy moslashtirish asosiy muammolar sifatida ko‘rsatiladi. V.P. Danilenko terminning bir ma‘noliligi va tizimlilikini muhim deb hisoblaydi. P. Newmark va A.A. Reformatskiy esa tarjimada semantik aniqlik va kontekstni hisobga olish zarurligini ta‘kidlaydi. G‘. Salomov tarjimada milliy til xususiyatlarini inobatga olishni muhim deb biladi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili terminlarni tarjima qilishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent har doim ham yetarli emasligini, tavsifiy va moslashtirilgan tarjima usullari zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda boshqaruv psixologiyasi terminlarini o‘zbek va rus tillarida tarjima qilish jarayoni qiyosiy va kompleks yondashuv asosida o‘rganildi. Asosiy metodlar sifatida qiyosiy-tahliliy, semantik, lingvomadaniy va leksikografik tahlil usullari qo‘llanildi.

Tadqiqot materiali sifatida boshqaruv psixologiyasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, ikki tilli lug‘atlar, o‘quv qo‘llanmalar hamda real tarjima matnlari tanlab olindi. Dastlab terminlarning semantik tuzilishi va ularning ikki tildagi ekvivalentlik darajasi tahlil qilindi. Keyinchalik terminlarning kontekstual qo‘llanilishi va madaniy moslashuv xususiyatlari o‘rganildi.

Shuningdek, tarjima strategiyalarini aniqlash uchun kalkalash, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima, tavsifiy tarjima va moslashtirish usullari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi.

Tahlillar va natijalar. Terminologiya — bu muayyan kasbiy sohada qo‘llaniladigan maxsus so‘zlar va iboralar tizimidir. V.P. Danilenkoning ta‘kidlashicha, termin bir ma‘noli, tizimli tashkil etilgan va takror ishlab chiqariladigan bo‘lishi kerak.[1.68] Boshqaruv psixologiyasi doirasida bu ayniqsa muhim, chunki ushbu fan abstrakt va murakkab tushunchalar bilan ishlaydi. Terminlar quyidagi xususiyatlarga ega: tizimlilik; sohaga doir bir ma‘nolilik; uslubiy neytrallik; qo‘llanishdagi barqarorlik. Terminlar oddiy so‘zlardan farq qiladi, chunki ular muayyan soha doirasida cheklangan holda qo‘llaniladi. Eng keng tarqalgan muammolardan biri — boshqa tilda terminning to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobili yo‘qligi. Bu holat yangi ilmiy yo‘nalishlar, yuqori texnologik sohalar va madaniy jihatdan o‘ziga xos tushunchalar uchun xosdir.

Masalan, rus tilidagi “самоэффективность” (psixologiyaga oid atama) o‘zbek tilida aniq muqobilga ega emas va “o‘ziga bo‘lgan ishonch” deb tarjima qilinadi, bu esa asl

ma'nodagi ayrim nozik jihatlarni yo'qotadi. Bunday hollarda tavsiflovchi tarjima yoki moslashtirilgan iqtibos ishlatiladi.[2.89]

Ko'plab terminlar turli kontekstlarda bir nechta ma'noga ega bo'ladi. Bu esa zarur ekvivalentni tanlashda qiyinchilik tug'diradi. Masalan, "monitoring" termini kontekstga qarab "kuzatuv", "nazorat" yoki "tizim holatini monitoring qilish" ma'nolarini anglatishi mumkin. Bunday hollarda kasbiy kontekstga tayanish va tor sohalarga ixtisoslashgan lug'atlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, quyidagi usullar qo'llaniladi:

- o'zbek va rus tillaridagi terminlarning qiyosiy-taqqoslovchi tahlili;
- ko'p darajali tushunchalarning leksik-semantik tahlili;
- ekvivalentlarni aniqlashga qaratilgan tarjima modellashtiruvchi;
- O'zbekiston va MDH davlatlari oliy ta'lim muassasalarida foydalaniladigan ikki tili lug'atlar va o'quv materiallarini tahlil qilish.[2.109]

Boshqaruv psixologiyasi quyidagi tushunchalarni qamrab oladi:

- liderlikning psixologik jihatlari;
- motivatsiya nazariyalari;
- guruh dinamikasi;
- tashkilot madaniyati;
- emotsional intellekt;
- stress holatlarida qaror qabul qilish.

Ushbu tushunchalarning har biri aniq terminologik ifodani talab qiladi. Masalan, "motivatsiya" termini ichki turtkini ham, tashqi rag'batlantirish tizimini ham anglatishi mumkin, bu esa tarjima va tushuntirish jarayonida muammolarni keltirib chiqaradi.

Quyidagi terminlarga misol keltirish mumkin:

Ruscha termin	O'zbekcha tarjimasi	Izoh
Мотивация	Motivatsiya / Ichki turtki	Ko'pincha so'zma-so'z tarjima (kalkalash) qo'llaniladi, moslashtirish ishlatiladi.
Эмоциональный интеллект	Emotsional intellekt / Hissiy aql	Ikki variant mavjud — so'zma-so'z tarjima (kalkalash) va moslashtirish (adaptatsiya).
Управленческое решение	Boshqaruv qarori	Ekvivalent juda aniq.
Харизматический лидер	Xarizmatik lider	Iqtibos olish + transliteratsiya

Atamalarni so'zma-so'z (buktar) tarjimasi ko'pincha tarjima qilinayotgan tilning grammatik va madaniy o'ziga xosliklarini hisobga olmaydi, bu esa termini noaniq yoki tabiiy bo'lmagan qiladi. Ingliz tilidagi feedback atamasi ko'pincha rus tilida «obratnaya svyaz» deb kalkalashadi, bu esa rus tilida qabul qilingan.[3.102-103] Biroq boshqa tillarda buktar tarjima termin sifatida qabul qilinmasligi mumkin. Zarur bo'lganda, moslashtirish orqali termin tushuntirish bilan kiritiladi.

Boshqaruv psixologiyasidagi ko'pchilik terminlar o'zbek va rus tillarida bevosita ekvivalentdir. Masalan, «motivatsiya – motivatsiya», «liderlik – liderstvo», «stress –

stress» kabi terminlar morfologik va semantik jihatdan mos keladi. Biroq ba'zi terminlar faqat qisman ekvivalent bo'lib, kontekstga qarab turlicha tarjima qilinadi. Masalan, «liderlik» rus tilida «rukovodstvo» sifatida tarjima qilinadi, ammo uni «liderstvo» (liderlik) dan ajratib ko'rish kerak.

«Raqamli charchoq» (digital fatigue) zamonaviy termin bo'lib, rus tilida bir nechta sinonimik ifodalar mavjud: «tekhnostress», «informatsion charchoq», «tsifrovoye pereutomleniye».

Hatto tilda ekvivalent termin mavjud bo'lsa ham, u boshqa terminologik tizimga kirishi va boshqa bog'liqliklar hamda konnotatsiyalarga ega bo'lishi mumkin. «Liderlik» (leadership) termini g'arbiy an'anada mustaqil sifat sifatida qabul qilinsa, post-sovet boshqaruv madaniyatida ko'pincha avtoritar tizimning bir qismi sifatida qabul qilinadi.[4.99-103] Madaniyatga mos tarjima qo'llash va ma'nolarni aniqlashtirish muhimdir. Bu farqlar qiyosiy-leksikografik tahlilda yaqqol ko'rsatilgan.

Terminlar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

To'liq ekvivalentlar – morfologik va semantik jihatdan ikkala tilda ham o'xshash: motivatsiya – мотивация

Nisbiy ekvivalentlar – faqat semantik jihatdan o'xshash, shakl jihatdan farq qiladi: rahbarlik – руководство

Ekvivalentsiz terminlar – o'zbek tilida yangi bo'lib, rus tilida sinonimlar bilan ifodalanadi: digital tired – цифровая усталость

Ba'zi tillarda (shu jumladan o'zbek tilida ham) o'ziga xos terminlar yetishmasligi sababli ingliz yoki rus tillaridan keng miqyosda iqtiboslar olinadi. Bu esa fonetika, morfologiya va qabul qilishda muammolar keltirib chiqaradi. Masalan, manager, outsourcing, benchmarking kabi terminlar til qoidalariga zid tarzda qabul qilinib, o'qishni qiyinlashtiradi. Shu sababli ona tilimizda terminologiyani rivojlantirib, haqiqiy o'zbekcha ekvivalentlarni yaratish lozim.

Tarjimachilik strategiyalarining tasnifi

Strategiya	Misol	Izoh
To'g'ridan-to'g'ri tarjima (ekvivalent)	temperature — temperatura	Barqaror termin mavjud bo'lsa qo'llaniladi
Kalkalash	brain drain — miya oqimi	Agar kalkalash tushunarli bo'lsa mos keladi
Tavsiflovchi tarjima	outsourcing — funksiyalarni tashqi tashkilotga topshirish	Ekvivalent bo'lmaganda qo'llaniladi
Iqtibos olish	marketing → marketing	Keng tarqalgan, lekin moslashtirish talab etiladi
Kombinatsiyalangan tarjima	leadership — liderlik / boshchilik	O'quv adabiyotlarda ko'p ishlatiladi

Mutaxassislik lug'atlari misollar va kontekstlar bilan ta'minlab, xatoliklarni oldini olish va tarjima aniqligini oshirish imkonini beradi. Sifatli tarjima professional tayyorgarliksiz imkonsizdir. Kurslar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: terminologiya

asoslari; fan sohasiga oid tayyorgarlik; kontekstni hisobga olgan holda tarjima amaliyoti.[5.234]

Milliy korpuslarda terminlar ishlatilishini tahlil qilish (masalan, Rossiya milliy korpusi, O'zbek tilining milliy korpusi) terminlarning ma'nosini va tarqalishini aniqlashtirishga yordam beradi.

Eng muhim muammo — aniq ekvivalentlarning yo'qligi. Masalan, self-management termini rus tilida ko'pincha «samomenedjment» deb tarjima qilinadi, o'zbek tilida esa «o'zini boshqarish» yoki iqtibos shaklida self-menedjment sifatida qo'llaniladi. Bu ta'lim muhiti uchun termin tushunarligini pasaytiradi.

Ba'zi terminlar rus tilida kengroq semantik maydonga ega. Masalan, «motivatsiya» so'zi rus tilida jarayon ham, holat ham sifatida qabul qilinishi mumkin. O'zbek tilida motivatsiya ko'proq tashqi ta'sir jarayoni sifatida, ichki motiv esa ichki holat sifatida qabul qilinadi.

Madaniy kontekst terminlarni qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, «xarizma» tushunchasi rus biznes madaniyatida ko'proq liderlik bilan bog'lanadi, o'zbek madaniyatida esa bu shaxsiy joziba sifatida qabul qilinishi mumkin, boshqaruv bilan bog'liq bo'lishi shart emas.

Ingliz tilidan so'zma-so'z haddan tashqari kalkalash (masalan, emotional burnout → emosional kuyish) noto'g'ri yoki tabiiy bo'lmagan, keng auditoriya uchun tushinarsiz ifodalar paydo bo'lishiga olib keladi.[6.123] Shu sababli, o'zbek tilining an'anaviy asoslariga tayangan holda terminlar ishlab chiqilishi zarur.

Turli o'quv qo'llanmalar va lug'atlarda bir xil terminning turlicha tarjimalari uchraydi. Masalan, organizational behavior terminlari tashkiliy xulq-atvor, tashkiliy munosabat, korxonada psixologiyasi kabi turli aspektlarni ifodalaydi.

Hozircha O'zbekistonda boshqaruv psixologiyasi sohasida keng qamrovli ikki tilli lug'atlar mavjud emas. Mavjud lug'atlar ya umumashtirilgan, ya eskirgan bo'lib, bu sohadagi akademik leksikaning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Boshqaruv psixologiyasi ilmiy fan sifatida samarali aloqa uchun aniq, standartlashtirilgan terminologiyani talab qiladi. Rus va o'zbek terminlarini taqqoslovchi leksikografik tahlil shuni ko'rsatadiki, til, semantika va madaniy farqlar to'g'ridan-to'g'ri tarjima va terminlarning qo'llanilishini qiyinlashtiradi. Shu sababli boshqaruv psixologiyasi bo'yicha o'zbek-rus va rus-o'zbek ikki tilli terminologik lug'atlar yaratilishi kerak, unda atamalarni qo'llash misollari, kontekstlari, sinonimlari va antonimlari bo'lishi zarur.

Boshqaruv psixologiyasi bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan barcha tarjima va mualliflik o'quv qo'llanmalari ekspertlar tomonidan terminologik tekshiruvdan o'tishi shart.

Psixologiya va menejment sohasida ishlovchi tarjimonlar terminologiya va tushunchalarni madaniy moslashtirishga yo'naltirilgan maxsus kurslardan o'tishi lozim.

Psixologiya sohasida o'zbek ilmiy tilining milliy korpusini yaratish terminlarning qo'llanilishini kuzatish va ilmiy til rivojlanishidagi tendensiyalarni aniqlashga yordam beradi. Boshqaruv psixologiyasi sohasida interdisiplinar yondashuv, tarjima usullari va lingvistik xususiyatlar o'zbek va rus tillarining terminologiyasini taqqoslash orqali chuqurroq o'rganilmoqda. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki: terminlarning 60% dan ortig'i bevosita ekvivalentlarga ega; qolgan terminlar qisman yoki to'liq yangi bo'lib, bu xatoliklarga yoki tarjimaning alternativ variantlariga olib keladi; kontekst, leksika va soha bo'yicha bilim tarjimada katta ahamiyatga ega.

Terminologik tarjima vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilish uchun tizimli sa'y-harakatlar talab etiladi: lug'atlar va izohli so'zliklar yaratishdan tortib mutaxassislarni o'qitish va tarjimalarni standartlashtirishgacha. Faqat shu shartlar bajarilganda fan, texnika va boshqa ixtisoslashgan sohalarda aniq, tushunarli va professional tillararasi muloqot ta'minlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hayitov O.E., Jalolova S.M. Boshqaruv psixologiyasi: O'quv qo'llanma. T.: TDIU, 2008. – 184 b.
2. Salomov G'. «Til va tarjima» O'quv qo'llanma. «Fan» nashriyoti T., 1996. 108-115b.
3. Danilenko V.P. Rus terminologiyasi. — M.: Nauka, 2007. - 246 b.
4. Kabanova I.A. Terminlarni tarjima nazariyasi va amaliyoti. — M.: Flinta, 2012. - 130 b.
5. Reformatkiy A.A. Tilshunoslikka kirish. — M.: Aspekt Press, 2006. – 536 b.
6. Newmark P. A Textbook of Translation. — Prentice Hall, 2008. - 292 b.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934